

Олекса СТЕФАНОВИЧ
5 жовтня 1899 – 4 січня 1970

*О, як добре мені, що оден,
І як легко мені, що голоден, –
Тільки синії вина безодень,
Тільки срібнії сурми сирен!*

О. Стефанович

Тетяна РЯЗАНЦЕВА,
кандидат філологічних наук,
Інститут літератури
ім. Тараса Шевченка
НАН України

«СТИЛЬНИЙ, СУЦЬЛЬНИЙ, ПОСЛІДОВНИЙ...»

Олекса Стефанович – людина і поет

Олекса Стефанович – один із найвизначніших українських поетів ХХ ст., який, на жаль, і досі не відомий серед своїх співвітчизників, хоча, за влучним виразом Ю.Лободовського, цього автора у нас радо «позичили б» літератури сусідніх країн, адже «ані в Росії, ані в інших слов'ян такого поета нема...» [цит. за: 6; 10].

Про Стефановича-поета важко говорити стисло, про Стефановича-людину неможливо сказати багато. Він був із тих, хто існує у плоті, але живе у душі. «Замість біографічної довідки подати лише дату мого народження...», – просив він Б.Бойчука в одному з листів 1966 р. [див.: 19; 253]. Біографія, яку поет не прагнув оприлюднювати, позбавлена зовнішньої цікавості й подібна до сотень життєписів його ровесників, народжених у сім'ях українських священиків наприкінці позаминулої століття.

Дитинство, що проминуло у селі Милятин на Рівненщині, духовна школа у Клевані (1914), православна семінарія в Житомирі (1919), недовге вчителювання на Волині, зрештою – еміграція до Чехословаччини (1922).

У Празі на Стефановича чекало навчання у Карловому університеті, паралельно відвідини літературно-мистецьких курсів Українського вільного університету, перші публікації у газетах і часописах, а після закінчення навчання – дисертація з питань літературознавства, ступінь доктора (1930) і водночас кінець більш-менш упорядкованого життя. До останніх днів основним заняттям Стефановича стає поезія, все інше – для підтримки тілесного існування.

Він мешкав у Празі майже до кінця Другої світової війни (1944), кілька повоєнних років (до 1949) провів у Німеччині, а тоді емігрував до США, де й помер са-

мотньо. «Кому потрібні сьогодні, та ще й тут, поети і їх поезії?» – це песимістичне запитання, поставлене 1965 р. в розмові з видавцем Б.Гошовським, може правити за гіркий епіграф до цілого пізнього періоду життя і творчості Стефановича [див.: 19; 296].

Та чи бувають для людини, що пише вірші, легкі часи взагалі? Самітницька вдача, іноді дитячий максималізм у міжособистісних стосунках, трагічно-зворушливе «невміння жити», що вели до повсякденної матеріальної скрути, а походили від величезної прірви «між побутом і буттям» (за висловом Марини Цветаєвої, до речі, «колеги» Стефановича по празькій еміграції) і свідомого небажання зробити вибір на користь матеріального добробуту.

*О, як добре мені, що оден,
І як легко мені, що голоден, –
Тільки синії вина безодень,
Тільки срібнії сурми сирен! [19; 64]*

Окремішність, самодостатність, самотність як *sine qua non** творчості, коли ніхто (родинні чи суспільні зв'язки) і ніщо (суспільні обов'язки окремої особистості) не відволікає від плідного життя в душі – ось, можливо, стрижнева риса характеру цього митця, людську сутність якого У.Самчук через багато років після його смерті афористично окреслив трьома словами: «стильний, суцільний й послідовний» [див.: 16; 92].

Утім плідна духовна праця у випадку Стефановича зовсім не означає великого за обсягом творчого доробку. За життя митця вийшли друком лише дві збірки його творів: «Поезії. Збірка I» (Прага, 1927) та «Stephanos I» (Прага, 1939).

* *Conditio sine qua non* (латин.) – необхідна умова.

Така мізерна кількість прижиттєвих публікацій пояснюється досить просто: автора цікавив перетворення процесу, а не результат. Стефановичеві-поету був властивий перфекціонізм, прагнення постійно переробляти й удосконалювати власні твори, ніколи не зупиняючись на досягнутому. За влучним виразом М. Антонович-Рудницької: «Стефанович буквально карбував, шліфував, цизелював не тільки кожне слово щодо точності його значення, щодо музичності кожного складу і звуку, а ще намагався передати умисними вишуканими сполуками приголосних з голосними драматичне напруження, відповідне до змісту вірша. Він шукав для кожної теми якнайвідповіднішу форму, склад, ритміку, рими і поетичні образи. <...> Його окремі вірші переходили десятки редакцій... Він, властиво, ніколи не переставав шукати... ідеальної форми свого поетичного вислову» [див.: 3; 6].

Пізніший, американський, період життя митця був позначений песимізмом і зневірою, думками про «неактуальність» власної поезії, навіть п'ятнадцятирічною творчою мовчанкою, а згодом – впертою відмовою підготувати до видання книжку. Автор бажав оприлюднити збірку своїх творів лише після того, як сам піде у засвіти.

Це бажання здійснилося. «Зібрані твори» О. Стефановича, дбайливо впорядковані Б. Бойчуком із ґрунтовним вступним словом І. Фізера, вийшли друком у видавництві «Євшан-Зілля» (Торонто, 1975) через п'ять років по смерті поета. В Україні ж упорядкована Г. Дем'янчуком збірка «Возлюби її до крові...» Літературна спадщина. Дослідження. Документи» побачила світ лише 2003 р. у серії «Реабілітовані історією» рівненського видавництва «Азалия».

«Побут» і «буття», що геть далекі у біографії Стефановича, напрочуд тісно переплелися у його поезії. Глибоко духовна за змістом, вона нерозривно пов'язана з реаліями повсякденності на рівні образів, форм та засобів виразу. «Обдихані синім сливи...» з першої поезії невеликого циклу «Осінь» [19; 58] чи не найяскравіше ілюструють цю особливість метафорики Стефановича, та слід підкреслити, що в цього автора взагалі не буває «пустих», не пов'язаних з реальністю метафор. Цілоком абстрактна, на перший погляд, образність міцно закорінена у живій конкретиці матеріального світу.

Розгляньмо кілька прикладів. Перший з них міститься у початковому катрені поезії «Київ», яку можна вважати одним з найкращих «освідчень у коханні» нашому місту в усій українській літературі ХХ ст.

Підійнявся златно-зелено,
А за тло – густа синьота.
Хай яка впаде вагота,
Її скине смагле рамено.

Йшов Батий на нього не двічі,
Та зникнув туманом примар, –

Він стоїть, мов князь-володар,
Йому вічність дивиться в вічі.

Недаремне голос Андрія
Обгримів ці гори і діл,
І на мурах став Михаїл –
Ясен-меч, крило буревія [19; 88].

У цьому маленькому творі автор спромігся вмістити чи не всі «візитівки» Києва, від топографічних до історичних, символічних і навіть легендарних: пророцтво Св. Андрія Первозванного, небесний покровитель київських князів Св. Михаїл Архангел, княжа доба, татаро-монгольська навала, особливості архітектури (церкви із золотими банями) й ландшафту (кручі й сади). Це, безперечно, доводить добру обізнаність поета з відповідними науковими і художніми джерелами. Однак не існує документальних свідчень того, що Стефанович бодай раз особисто відвідував Київ. У будь-якому разі перший катрен поезії дозволяє це припустити, адже у початкових рядках зображено панораму Києва з лівого берега Дніпра навесні або влітку.

Лише з п'ятого рядка лівого берега можна побачити, як місто ніби підіймається на високому правому березі, «златно-зелене» у поєднанні садів і золотих бань православних храмів на тлі «густої синьоти» неба. Придивившись уважніше, можна побачити й «смагле рамено» з останнього рядка першої строфи: темна лінія схилів, що плавно спускається до води, на тлі неба справді нагадує контури людського плеча.

Інший промовистий приклад – «окрилені колеса» з неопублікованого жартівливого твору «Октави», присвяченого від'їзду знайомих митця з Праги до Берліна:

... скоро вас у сяючий Берлін
Помчать од нас окрилені колеса
Через холми і скатерті долин... [див.: 20]

В образі, здавалося б, суто фантастичних «окрилених коліс» можна побачити поетичну умовність, натяк на міфологічне колесо Фортуни, проте в його основі лежить життєве спостереження: колеса з крилами є емблемою чеської залізниці, що її й нині зображено на кожному залізничному вокзалі цієї країни.

О. Стефанович чи не єдиний з українських поетів ХХ ст. наважився відверто поєднати у своїх творах релігійний та еротичний досвід людини, усвідомлюючи найвищу інтимність обох, не плюндруючи високого і не позбавляючи життєвості плотського. Це стосується як окремих віршів, так і всього доробку поета; чимало дослідників вбачають у цьому один із проявів симбіозу поганства і християнства у творчій свідомості митця.

Для цього автора типова увага не просто до фізичного, а наголос на інтимності переживань. Інтимність і неповторність духовного досвіду кожної лю-

дини у ліриці Стефановича, власне, й передається через зближення релігійного та сексуального аспектів буття. Тут зустрічаємо багату палітру окремих ситуацій чи персонажів Святого Письма («Св.Юрій», «Зачаття», деякі вірші циклу «Кінець-світне») [19; 87, 147, 205, 206]. Формально йдеться про використання «тілесних» образів, метафор, порівнянь для змалювання духовних феноменів. Стефанович не зупиняється перед змалюванням найінтимніших деталей, використовує побудовані на їхній основі метафори: «І ти – в подвійних обіймах, вогнем пройнята наскрізь» [19; 205]; «хлинуло небо в твої ложесна» [19; 206]; «своєї пристрасті мечем пройди крізь лоно аж у груди» [19; 147]; «возлюби її до крові...» [19; 151] та ін.

Водночас існує й інша група поезій («Мене сонцем налито ущерть...», «Зелені, червоні, лилові...», «Зупинилося літо...») [19; 38, 48–51], де зображення тілесних процесів, приміром, засмаги, подано із залученням образів, пов'язаних із духовною цариною. Тут переважає образність фольклорно-міфологічного характеру, зокрема солярні образи слов'янської міфології.

Унікально акцентоване поєднання піднесеного й земного надає цим віршам напруги та свіжості, своєрідно продовжує вікові традиції метафізичної поезії – пошуку нових способів виразу для складних почуттів і переживань, а також розробки вічних тем у сучасних формах.

Ще однією помітною рисою поезики Стефановича є використання низки повторюваних тропів, найвиразнішим з яких є загадковий образ Дива, запозичений зі «Слова о полку Ігоревім». У ліриці українського автора Див фігурує головню у релігійних творах апокаліптичного звучання, виступаючи в них персоніфікацією Антихриста.

Дослідники суголосно відзначають також надзвичайну увагу Стефановича до фонетики власних творів, однак мелодійність ніколи не перетворювалася для нього на самоціль. Своєрідність мелодики творів Стефановича полягає в її суворій доцільності, скерованій завжди на підсилення і «дорозкриття» образної структури того чи іншого твору, яка, у свою чергу, була нерозривно пов'язана зі сферою фізичного сприйняття. Іншими словами, звук у цих поезіях завжди підкреслює яскравість матеріальних асоціацій. М.Антонович-Рудницька у своїх спогадах про Стефановича дуже влучно називає його твори «аудіовізуальними» [3; 8]. Ця особливість стилю поета втілена у багатстві алітерацій, грі голосних звуків, майстерному використанні можливостей чергування шиплячих приголосних (усе це, до речі, часто не обмежувалося одним рядком, але поширювалося на весь вірш), вишуканості римування і т.ін.

Показовий у цьому відношенні, на думку критиків, цикл «Див кличеть», у якому обігравання шиплячих звуків (*сч-х-ш*) у поєднанні з різними голосними посилює враження зловісних вигуків таємничої хижої істоти. Або центральна строфа його невеличкої поезії «Юрій», звукопис якої на межі звуконаслідування підкреслює натуралістичні деталі двоюбою зі змієм:

*Хрипке гадюче харчання
І кров, і хряскіт хребта...* [19; 87]

Головна характеристика мотивно-тематичного комплексу поезії Стефановича – це поєднання сталості з внутрішньою динамікою. Дослідники підкреслюють загальну розмитість тематичних меж у ліриці українського автора, яка сприяє полісемантичності окремих образів і цілих творів. Стрижневу тему становлять стосунки Бога й Людини, де автор з особливою увагою розробляє апокаліптичні мотиви (цикл «Кінець-світне» та ін.) [19; 135–168]. Інші важливі теми, приміром, Смерті і Часу, Любові, у різний спосіб взаємодіють із центральною темою, створюючи ефект взаємоперетікання (наприклад, у мотиві «кари як милості Божої»), що істотно ускладнює фіксацію певних тем як «самостійних», їх варто розглядати комплексно.

Поетичний доробок Стефановича неможливо обмежити творами на «вічні теми». Його перу належить чимало чудових замальовок з природи («Хати біліше сорочок дівочих...», «3 Волинських сонетів», «Зупинилося літо...», «Осінь», «Весна») [19; 42, 43–45, 58–60, 51, 72], дитячі вірші, ніжні й мудрі, позбавлені нудного моралізаторства чи хрестоматійної солодкавості («Сміх і щибети, і галас...», «Зайчики», «Різдвяна казка», «Замість колискової», «Івасик-Орлик», «Свіжеє сіно, ясла кленові...», «Ялинка») [19; 70, 103, 104, 105, 106, 108, 198]; історіософські твори, що просякнуті глибокою шаною до рідної історії, цікавістю до її витоків та сутності («Плач Ярославни», «Сон Перуна», «Орда іде», «Татари», «Хрест») [19; 15, 79–81, 83–86], намаганням дати власну інтерпретацію певних знакових подій і постатей («Богдана стрічають», «Два», «Шевченко», «Гоголь») [19; 89–90, 97–98, 213].

У поезії Стефановича є й патріотична лірика («Крути», «Крізь смерть», «Ольжич») [19; 93–94, 126], сповнена глибоких, щирих почуттів і незламної надії попри те, що поет звертається здебільшого до найтрагічніших моментів української історії. До речі, аналіз творів громадянсько-патріотичного спрямування не дозволяє вважати поета виразником ідей волюнтаризму в чистому вигляді. Варто відзначити стриманість публіцистичних інтонацій його віршів, відсутність у них позірної «трибунності».

Було би помилкою вважати, що ім'я Олекси Стефановича повністю забуте. Різноманітним аспектам

його творчості й біографії присвячено нині понад три десятки розвідок. Створити його творчий портрет намагалися представники української науки в діаспорі, люди, що знали його особисто, співпрацювали з ним (М.Антонович-Рудницька, В.Абжолтовська, Б.Бойчук, І.Качуровський, М.Неврлий, І.Фізер) (див.: [3], [1], [5], [7], [9], [20]). Серед вітчизняних фахівців це переважно ентузіасти, які прагнуть повернути рідній культурі замовчувані або заборонені у радянські часи імена (насамперед М.Ільницький, О.Мишанич, Т.Салига) (див.: [6], [8], [14]). До постаті Стефановича виявляють інтерес і молоді дослідники (М.Савка – поетка, видавець – має не лише кілька власних розвідок, присвячених його поезії, а й подбала про те, аби дитячі твори цього автора могла прочитати наша малеча) (див.: [12], [13], [14], [15]). У різний час творчість Стефановича презентували на сторінках української преси і колегітці (Ю.Андрухович, Л.Череватенко) (див.: [2], [22]). Авторів цих рядків належить єдина поки що невелика монографія, де творчість українського письменника розглядається комплексно у контексті європейської метафізичної поезії [див.: 11].

Усі літературознавці називають творчу спадщину О.Стефановича винятковим явищем української поезії ХХ ст., а декотрі, як-от І.Качуровський, чис-

лять його серед поетів світового рівня. Більшість дослідників дійшли згоди щодо того, як визначати стосунок О.Стефановича до Празької школи. Їх визначають як «наближення».

Поряд із певними успіхами в інтерпретації поетичної спадщини О.Стефановича слід відзначити, що ґрунтовні дослідження біографічного і текстологічного характеру тут провадити нелегко. Адже архів поета, що зберігається у фондах УВАН (Нью-Йорк, США), є поки малоприступним для вітчизняних літературознавців, тому в нечисленних життєписних розвідках вони змушені покладатися на публікації Б.Бойчука і М.Антонович-Рудницької та на кілька інших діаспорних джерел. Епістолярна спадщина О.Стефановича, розпорошена по різних архівах, ще чекає на систематизацію, коментар і видання.

Переважає більшість праць, присвячених творчості О.Стефановича, як було відзначено, залишаються оглядовими або носять популяризаторський характер. Природно, що давно назріла й потреба академічного видання творів цього поета та його повної біографії на батьківщині.

Хотілося б вірити у те, що систематичне вивчення поетичної спадщини та біографії нашого видатного митця – справа недалекого майбутнього.

Л і т е р а т у р а

1. А б ж о л т о в с ь к а В. Спомини про О.Стефановича / В.Абжолтовська // Дукля. – 1991. – № 3–4.
2. А н д р у х о в и ч Ю. Олекса Стефанович: буколіка та героїка / Ю.Андрухович // Дзвін. – 1990. – № 2.
3. А н т о н о в и ч - Р у д н и ц ь к а М. Про поета, що не вмер увесь... (Олекса Стефанович. 1900–1970) / М.Антонович-Рудницька. – Вінніпег; Едмонтон, 1970.
4. Б о й ч у к Б. Два штрихи / Б.Бойчук // Сучасність. – 1980.
5. Б о й ч у к Б. Олекса Стефанович / Б.Бойчук // Бойчук Б. Спомини в біографії. – К., 2003.
6. Д е м ' я н ч у к Г. Терновий вінок Олекси Стефановича / Г.Дем'янчук // Стефанович О. «Возлюби її до крові...» / О.Стефанович. – Рівне, 2003.
7. І л ь н и ц ь к и й М. Stephanos Олекси Стефановича / М.Ільницький // Дзвін. – 1993. – № 2–3; Ільницький М. Ibid / М.Ільницький // Від «Молодої Музи» до «Празької школи». – Львів, 1995.
8. К а ч у р о в с ь к и й І. Про лірику Олекси Стефановича / І.Качуровський // Березіль. – 1995. – № 11–12; «Променисті сільвети». – Мюнхен, 2002.
9. М и ш а н и ч О. «Вічний сурмач борні...» (Про поезію Олекси Стефановича) / О.Мишанич // Повернення. – К., 1993.
10. Н е в р л и й М. Передмова / М.Неврлий // Муза любові й боротьби. Українська поезія Празької школи. – К., 1995.
11. Р я з а н ц е в а Т. Бранець Вічності. Аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича / Т.Рязанцева. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007.

12. С а в к а М. Олекса Стефанович: візія України у площині міфу / М.Савка // Слово і Час. – 1999. – № 10.
13. С а в к а М. Проживання Кінця в передчутті Початку (Збірка О.Стефановича «Кінцесвітне») / М.Савка // Молода нація: Альманах. – К., 1999. – № 12.
14. С а в к а М. Синтез аполлонівського і діонісійського начал у поезії Олекси Стефановича / М.Савка // Українська філологія: школи, постаті, проблеми: Зб. наукових праць Міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті (Львів, 23–25 жовтня 1998). – Львів, 1999. – Ч. 1.
15. С а л и г а Т. Хрест Олекси Стефановича / Т.Салига // Високе світло. – Львів; Мюнхен, 1994.
16. С а м ч у к У. Слово на могилі Олекси Стефановича / У.Самчук // Рязанцева Т. Бранець Вічності. Аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича / Т.Рязанцева. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007.
17. С т е ф а н о в и ч О. Вірші / О.Стефанович // Зимова книжечка: Вірші для малят. – Львів, 2003.
18. С т е ф а н о в и ч О. «Возлюби її до крові...» / О.Стефанович; упоряд. Г.Дем'янчук, ред. Є.Шморгун. – Рівне, 2003.
19. С т е ф а н о в и ч О. Зібр. тв. / О.Стефанович. – Торонто, 1975.
20. С т е ф а н о в и ч О. Октави. – Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 771. – Арк. 25.
21. Ф і з е р І. Вступна стаття / І.Фізер // Стефанович О. Зібр. тв. / О.Стефанович. – Торонто, 1975.
22. Ч е р е в а т е н к о Л. «...Так, як іще ніколи, сонце упало з неба» / Л.Череватенко // Дніпро. – 1990. – № 10.